

MILAN KOPECKÝ

K RYTÍŘSKÉ TEMATICE EPOCHY RENESANCE

Přestože rytířství jako sociální fenomén vzniklý a fungující ve středověku nepřežilo svou epochu, přece jeho literární zpodobení přešlo i do dalších vývojových etap a žije v edicích a v historické beletrii i dramatické ještě dnes. Připomněly nám to nedávno dvě odeonské edice; jedna s citátovým názvem *Rytířské srdce majíce*¹ obsahuje skladby veršované (Vévoda Arnošt, O Jetřichovi Berúnském, Tandariáš a Floribella), druhá s věcným titulem *Próza českého středověku*² přináší mj. rytířské skladby prozaické (Alexander, *Kronika o Štilfridovi*, *Kronika o Bruncvíkovi*, O Apollónovi, Jiříkovo vidění). Rozdílná forma vyjadřuje shodnou ideologii, neboť rytířství kotví v křesťanství věroučně i mravoučně, především svým ideálem hrdinného bojovníka za spravedlivou věc, statečného, silného, obětavého, věrného; věrnost spolu s mravní čistotou jsou zase typickými vlastnostmi ženských postav.

Dvě z prozaických skladeb na sebe navazujících (o Štilfridovi a o Bruncvíkovi) jsou označeny jako „kronika“ a už to vytváří spojnicí mezi tvorbou předhusitskou a pohusitskou. V obou etapách, ale častěji v době renesance, se termínu „kronika“ užívá ve dvojím významu, tj. ve významu spisů s tematikou buď historickou, nebo beletristickou. Mezi dějepisem a beletrií — a ovšem vůbec mezi literaturou odbornou a krásnou — neexistoval totiž tehdy výrazný předěl. O vzájemných těsných vztazích a o prolínání obou oblastí svědčí to, že „kroniky“ a „historie“ ve významu dějepisném obsahovaly beletristické pasáže, a naopak spisy takto označené s beletristickým meritem obsahovaly pasáže historické, někdy přímo převzaté z děl historických nebo pseudohistorických. Vedle samostatně existujících „kronik“ a „historií“ nacházíme nezřídka i spisy tohoto typu začleněné do určitého, zpravidla rozsáhlejšího díla. V něm

¹ Marečková, D. — Petrů, E. (vyd.): *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*. Praha, Odeon 1984, 357 s.

² Kolár, J. — Nedvěďová, M. (vyd.): *Próza českého středověku*. Praha, Odeon 1983, 478 s. — Zčásti sem byly zařazeny skladby s jinou tematikou než rytířskou, a to Čtenie Nikodémovo, Legenda o Veronice, Život Adama a Evy, Život Jozefův, Asenech a Poručenství dvanácti patriarch.

se někdy jeví jako jeho ústrojná součást, jindy se od ostatního textu značně odlišují a plní funkci exempel, nejednou exempel světsky zaměřených v kontextu víceméně náboženském. „Kroniky“ a „historie“ jistě vydatně přispívaly k laicizaci naší starší literatury a vyspělých evropských literatur vůbec.³

Dalším společným rysem rytířských skladeb předhusitských a pohusitských je jejich relativní nepůvodnost. Látky čerpali čeští autoři většinou z německé literatury (a to z verzí buď německých, nebo latinských), avšak německá literatura byla v mnoha případech zprostředkovatelkou starších pramenů různé provenience. Tak např. byla z německé literatury převzata pro tisky z let 1502 a 1590 *Kronika sedmi mudrců*,⁴ která je však orientálního původu, a přestože nejde primárně o epický cyklus s rytířskou tematikou, přece mohly být jeho motivy pro rytířství využity, jak svědčí někdy samostatně vydávaná *Kronika utěšená a kratochvilná o jednom znamenitém rytíři jménem Alexandrovi. Francouzského původu je Kronika kratochvilná o [...] panně Meluzině (poprvé 1555) nebo Historie o krásné Mageloně (poprvé 1565), i když magelonskou látku lze sledovat až do Orientu, nebo Historie o [...] Jenovefě, ale její původní verze vznikla asi v Itálii. Italského původu je Boccacciem v Decameronu zpracovaná povídka o Valtrovi a Griseldě (poprvé 1560), avšak Boccacciův román *Il Filocolo*, zčeštěný s názvem *Velmi pěkná nová kronika aneb historia vo veliké milosti kniežete a krále Floria [...] a jeho milé panně Biancofoře (1519, 1600)*, má kořeny asi až v pověstech karolinských. Ze společenské situace českých zemí v 15. až 17. století a z kulturních vztahů česko-německých je vysvětlitelné, že čeští autoři sahalí po německých verzích uvedených i jiných látek. Skutečnost, že tyto látky byly k nám uváděny v době renesance, neznamená ještě, že jde o látky renesanční. Dokonce lze říci, že rozvláčným dějem, schematickými postavami, zázraky i kompoziční a jazykovou výstavbou patří do středověku, avšak modifikací zmíněných uměleckých prostředků a někdy i značně individualizovaným milostným citem se hlásí už do renesance. Tehdy i později byla část rytířských látek velmi oblíbená, jak dokazují opětované tisky „kronik“ a „historií“ i jejich vplynutí mezi knížky lidového čtení.⁵*

Z německé literatury byly převzaty také látky dvou spisů s názvy *Historie velmi pěkná o jednom znamenitém rytíři jménem Kalmy ze šotské země z r. 1768* a *Summovní kronika velmi pěkná o silném Rohovém Sajfridovi z r. 1615*, na něž se nyní zaměřím. Z hlediska svého dochování měly by být citovány v obráceném pořadí, avšak „*Kalmy*“ byl do české literatury uveden před *Rohovým Sajfridem* — už v tiscích z r. 1561 a 1610, které se nám však nedochovaly.⁶ Text tisku z r. 1610 známe aspoň v přepise dokončeném r. 1768 a uloženém v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou IV A 9.⁷ Tisk *Ro-*

³ Srov. Kopecký, M.: „*Kronika*“ a „*historie*“ jako literární žánry epochy renesance. SPFFBU, 1980, D 27, s. 51–60.

⁴ Nové Kolár, J. (vyd.): *Kronika sedmi mudrců*. Praha, Odeon 1985, 137 s.

⁵ Údaje o různých vydáních podává na příslušných místech *Knihopis českých a slovenských tisků*.

⁶ Tisk z r. 1561 uvádí Jungmann, J.: *Historie literatury české*. Praha 1849,² s. 142, IV, 249; na existenci tisku z r. 1610 usuzujeme podle explicitu muzejního rukopisu.

⁷ Ukázku z tohoto rukopisu (46. kapitolu) otiskl — s modernizačními úpravami, zejména tvarovými a lexikálními — Václavek, B.: *Historie utěšené a kratochvilné*. Praha 1941¹, 1950²; ve 2. vyd. na s. 115–119. O transkripci textu se pokusila Stratilíková,

hového Sajfrida, vyšlý v Praze u Mikuláše Pštroso r. 1615, nachází se ve Státní vědecké knihovně ČSR (býv. NUK) pod signaturou 54 K 11.790.⁸

Shodný základní problém obou českých spisů má charakter komparatistický. Předlohou spisu o Kalmym bylo neznámému českému spisovateli dílo Jörga Wickrama Ein schoene und liebliche History von dem edlen und theuren Ritter Galmien (Straßburg 1539).⁹ Wickramovu dějovou linii český autor plně respektuje; od jeho verze se odlišuje pouze v drobných úpravách. Na první pohled je zřejmý rozdíl v počtu kapitol: v německé verzi je jich 59, v české pouze 50. Nejde však o vypuštění textu kapitol nebo jeho zestručnění, nýbrž o mechanické spojení vždy dvou kapitol, a to v devíti případech: v kap. 17 je sloučena původní kapitola 17 a 18 a k českým kapitolám 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46 a 47 je vždy připojena následující kapitola předlohy,¹⁰ přičemž titul připojené kapitoly je vynecháván. Důvod byl patrně vnějškový — druhý písař rukopisu, který se v explicitu představil jako František Václav Zelinkr,¹¹ šetřil místeni, aby mu text vešel do plánovaného rozsahu; nelze ovšem zcela vyloučit, že chtěl text vměstnat do zaokrouhleného počtu půle stovky kapitol. Další očiividnou změnou je vynechání obsahu s nadpisem Argument in einer gemeyn der ganzen history dises büchs, což české verzi určitě bylo ku prospěchu, protože vnímatelovo napětí nebylo otupeno hned na začátku. Že Wickram a v menší míře i český autor počítali ještě s posluchačem jako s vnímatelem svého díla, vyplývá z různých uvozovacích formulí, z nichž některé český autor (nebo snad jen opisovač) vynechal. Dožívá tu tedy středověké auditivní vnímání díla.

Ostatní diference mezi oběma verzemi nejsou zvláště významné. Týkají se nevelkých vynechávek textu originálu, nejčastěji jednoho ze dvou adjektiv (např. hned v úvodu není přeloženo slovo *liebliche*), opakujících se podmětů a jiných částí věty (např. v 9. kap. *Ten zvěděl — Derselb graff erfaren hat*), vedlejších nebo uvozovacích vět (srov. v 25. kap. *Veliké cti šlechtný rytír Kalmy při tom dvoře vzhůru vzrostl, což Bernartovi — Inn grossen und hohen eeren der edel ritter Calmy auffwüchs an dem hoff, wie ir dann gehoert hand. Solchs aber Wernhard*), některých oslovení apod. Řidší než zestručnění je v českém textu jeho rozšíření pomocí synonym (např. *mou žalobu a stížnost — mein klag*), zpřesňujících adjektiv (např. *můj zvláště milý Fridrich — mein*

M.: *České zpracování spisu „Ritter Galmy usz Schottland“ v kontextu knížek lidového čtení*. Strojopisná diplomová práce, filozofická fakulta UJEP Brno, 1973.

⁸ *Knihopis* č. 4.470. — Rozbor a edice textu Prusík, F. X.: *Kronika o Rohovém Sayfrydovi*. Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie, 1891, s. 57—104. Srov. též Zatočil, L.: *Zur deutschen Druckvorlage des Rohový Sayfryd von Tobidáš Mouřenin*. SPFFBU, 1959, D 6, s. 5—18.

⁹ Bolte, J. — Scheel, W. (vyd.): *Georg Wickrams Werke I*. Tübingen 1901. — Při srovnání obou českých spisů s německými předlohami těžím ze své studie, viz Kopecký, M.: *Zur tschechischen Adaptation zweier deutscher Sujets*. Zeitschrift für Slavistik, 28, 1983, s. 880—888.

¹⁰ Tedy čes. kap. 37 = něm. kap. 38 + 39, č. 39 = n. 41 + 42, č. 42 = n. 45 + 46, č. 43 = n. 47 + 48, č. 44 = n. 49 + 50, č. 45 = n. 51 + 52, č. 46 = n. 53 + 54, č. 47 = n. 55 + 56.

¹¹ Srov.: [Vy]tíštěna v Holomouci u Mikoláše Hradeckého, léta Páně 1610, [...] ode mně, Františka Václava Zelinkra, léta Páně 1768, dne 23. [novembra] den sv. Klimenta papeže, právě o půlnoci dokonána. — Václavek, B.: Op. cit., s. 114, uvádí přepisovačovo přijetí v podobě Zelínka, Bartoš, F. M., *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze I*. Praha 1926, s. 181, v podobě Tetynkr a Knihopis č. 926 v podobě Zelinger.

Friderich) nebo dokonce krátkých vět (např. v 2. kap. *protož máš beze vší pochybnosti potěšen a dobré mysli býti, nebo já v tom nechci sebe litovati, ale chci tobě věrně a spravedlivě nápomocen býti, tak jakž na upřímného a věrného tovaryše přísluší. A tak já to způsobiti chci — solt du sunder zweyffel gedroest sein; ich zů wenig bringen will*). Některá místa svědčí o překladatelské snaze využít českých rčení (srov. v čes. 42. kap. *žes to v hrdlo tvé selhal — das du sollichs in deinem rachen erlogen hast*). Při úpravách uvedených typů měl český autor na zřeteli co největší srozumitelnost textu, např. u synonymních adjektiv usiloval o vyhledání slova adekvátního významově slovu německému, u vynechávek zase o zvýšenou dynamiku vnímání. Místy je německý text přeložen nepřesně nebo neobratně a některé úpravy jsou nevhodné, jako uvedení místa děje hned v úvodní větě 1. kapitoly: *Bylo jedno vzácné kníže v Británii, v městě řečeném Vannes, u jehožto dvoru — Es was ein hertzog in Britannia, an desse hoff* (v německé verzi se jméno města nachází až v 11. kapitole). Avšak přestože drobných rozdílů mezi oběma texty se vyskytuje poměrně hodně, přece lze formulovat závěr, že český autor usiloval v podstatě o překlad věrný.

Srovnání české verze Rohového Sajfrida s německou předlohou je znesnadněno tím, že přesná předloha českého tisku z r. 1615 nebyla zjištěna, resp. nedochovala se. Prusík se domníval, že Tobiáš Mouřenínovi z Litomyšle byl předlohou norimberský tisk skladby Hürnen Seyfrid z doby kolem roku 1530,¹² kdežto podle Zatočila¹³ byl Mouřenínovou předlohou nedochovaný tisk, který předpokládal Wolfgang Golther (označil jej jako tisk Y).¹⁴ Otázka Mouřenínovy předlohy si zaslouží i po Zatočilově textologické studii pozornosti, neboť nelze podle každé odchylky od dvou celkem shodných norimberských tisků vydatých kolem r. 1530 a kolem r. 1540¹⁵ (jež stále přicházejí v úvahu jako Mouřenínova předloha) usuzovat na zcela jinou předlohu. Je totiž třeba přihlížet k Mouřenínově překladatelské metodě, k omezení zvoleným metrickým a rýmovým schématem i k jeho ideovému přesvědčení. Už nyní lze s určitostí říci, že česká verze neobsahuje odchylky od původní dějové linie, a známe-li překladatele, můžeme podle analogie s jinými jeho překlady předpokládat většinou drobné textové úpravy.¹⁶ Mouřenín jistě místy text zkracoval nebo rozšiřoval a udomácňoval ho českými úslovími a pořekadly (např. *Mnohá slepička kohouta ztratila; Zahyne v jedné válce co kuřátko*) a vlastními jmény (*Hákan* = něm. *Hagen*, *Mháček* = *Nyblink*, *Vokáček* = *Eugleyn*, *Mědník* = *Kuperan*).¹⁷ V lyrických pasážích se dal ovlivnit českou milostnou lyrikou a do závěru vložil

¹² Op. cit., s. 57.

¹³ Op. cit., s. 14–15.

¹⁴ Golther, W. (vyd.): *Das Lied vom Hürnen Seyfrid nach der Druckredaktion des 16. Jhts. Mit einem Anhang Das Volksbuch vom gehörnten Siegfried nach der ältesten Ausgabe (1726)*. 2. vyd., Halle a. S. 1911, s. XIV.

¹⁵ Srov. Zatočil, L.: Op. cit., s. 5–6: 1. Nürnberg, Kunegund Hergotin; tisk pochází z let 1527–1538. — 2. N = Nürnberg, Georg Wachter; 8°, bez vročení, asi kolem r. 1540. — Nürnberg Druck, K. Hergotin 1530 = N.

¹⁶ Viz Kopecký, M.: *K Mouřenínově Historii o jednom selském pacholku*. SPFFBU, 1955, D 2, s. 86–102. — V této „historii“ je adaptován spis Dietricha Albrechta Eine kurtzweile Historia, welche sich hat zugetragen mit einem Baurenknecht und einem Münche (1599).

¹⁷ Srov. Prusík, F. X.: Op. cit., s. 60–62.

pohádkovou formuli s uvedením svého jména.¹⁸ Takovou aktualizaci, svědčící o snaze po humanistické individualizaci umělecké činnosti, uplatnil Mouřenin i ve své Historii o jednom selském pacholku z r. 1604.

Nyní se nabízí otázka, jaký typizovaný obraz člověka přinesla obě zkoumaná díla do české literatury.

V rytíři Kalmym jsou zosobněny ideální vlastnosti středověkého rytíře — statečnost, šlechtnost, obětavost, věrnost a nezištnost. Z mnoha motivů příznačných pro středověkou rytířskou literaturu uvádím: Citový vztah muže a ženy ze šlechtického prostředí, v tomto případě vztah svobodného muže k vdané paní, přičemž jejich láska se chápe v duchu dvorské milostné lyriky jako těžká služba a vězení (např. v 6. kap.). — Milence od sebe odloučí závist jiných lidí, je tu tedy středověký motiv klevetníků. — Milenec-rytíř neohroženě poráží své soky v turnajích. — Vdaná žena je lživě obviněna z lásky k služebné osobě důvěryhodným urozeným mužem, kterému vládce svěřil po dobu své nepřítomnosti vládu ve své zemi i ochranu své manželky a který se k nespravedlivému nařčení uchyluje proto, že byl vládcovou ženou odmítnut; konkrétně jde o maršálka, který jako nástroj své lži získal kuchtika (analogie najdeme v jiných látkách, např. v „historii“ o Jenoveře, kterou nespravedlivě obviní hofmistr Golo, nebo v „historii“ o císaři Oktaviánovi, kde k falešnému důkazu o nevěře císařovny Felicity použije její tchyně služebníka). — Navrátilivší se manžel uspořádá turnaj se záměrem zjistit manželčinu vinu nebo nevinu. — Na turnaji obhajuje pohaněnou čest milované paní neznámý rytíř, zde přestrojený za mnicha, který vítězí. — Vládcova manželka je oprávněna a věrolomný udavač potrestán. — Vítězný rytíř se nechce dát poznat a v ústraní zůstává až do smrti manžela milované ženy. — Prsten jako důkaz pro poznání dosud neznámého hrdiny a jeho sňatek s milovanou ženou. V souvislosti s uvedenými motivy je nutno zdůraznit, že jejich zpracováním neměl v době renesance vzniknout příkladný obraz rytířských ctností, ale dobrodružný příběh. O to jistě usiloval už Jörg Wickram, který záměrně vypouštěl náboženské motivy starší rytířské fabule.¹⁹ Taková tendence jistě vyhovovala českému zpracovateli, jehož dílo se ústrojně zapojilo do světové literatury epochy renesance.

Také Rohový Sajfrid je typickým středověkým hrdinou — statečným, urozeným, obětavým a silným. Sledování jeho jména a činů nás přivede až ke staroněmecké hrdinské písni o Siegfriedovi, motiv jeho nezranitelnosti (event. zranitelnosti toliko na jediném místě těla) až ke starořecké pověsti o Achillovi. Středověké jsou i motivy vítězství nad obrem, přemožení draka a vysvobození vězněné panny²⁰ i její zázračné uzdravení. Avšak na rozdíl od Kalmyho nekončí Sajfridova dobrodružství šťastně: je zákeřně probodnut na svém jediném zranitelném místě (tj. mezi lopatkami, kam prý sám nedosáhl, když se mazal zázračným tukem z dračích rohů, které způsobily zrohovatění pomazané kůže).

¹⁸ Nevěda, jest-li Sajfrid vykořeněn,
přeložil jej pro kratochvíl Mouřenin;
pak-liž jest zabit, zazvoňte mu v zvonec,
ať má i tato práce o něm konec. (S. 102.)

¹⁹ Viz o ní v úvodu k edici citované v pozn. 9, s. V—XX.

²⁰ Zde se jistě projevil i vliv legendy o sv. Jiří.

Ve středověku jsou zakotveny i další postavy obou spisů. Netřeba to ukazovat na Rohovém Sajfridovi, jehož postavy patří do bohaté tradice nibelunské ságy, ale upozornit je třeba na hlavní ženskou postavu „historie“ o Kalmym — na kněžnu. Její lživé nařčení, nezaviněné utrpení a později rehabilitace ji spojují s dalšími ženskými postavami staré beletristické literatury (kromě výše uvedené Jenovefy a Felicity připomenu aspoň Griseldu, Brigidu, Meluzinu a Finettu, od níž pak vedou spojnice k tvorbě pohádkové). Málo známá v tomto kontextu je postava zaujímající podobné společenské postavení jako kněžna z Kalmyho a vystavená v podstatě stejným intrikám, totiž sicilská královna Anežka v látce přenesené z německého prostředí do českého koncem 18. století. Jde o knihu J. A. Rotheho *Agnes von Sizilien* (Ein Gemälde aus den Ritterzeiten; Dresden und Leipzig 1792), která byla předlohou pro knihu Aněžka, sicilská královna, vydanou Václavem Matějem Krameriem r. 1795 a znovu 1797 a poté přetiskovanou dalšími vydavateli až do r. 1877.²¹ Tento český prozaický spis byl pak předlohou rozsáhlé lidové hry z Podkrkonoší, jejímž autorem nebo přepisovačem byl řemeslník Bartoloměj Nýč a jež byla na moderním jevišti inscenována před dvěma desetiletími.²² Zrádcem a lhářem typu maršálka z „historie“ o Kalmym je v Aněžce rytíř Arnulf (také panovníkův oblíbenec a také královnin odmítnutý nápadník) a oba se typově shodují s generálem Mincem z pololidové hry asi z poloviny 18. století o Františce, dceři krále anglického, a Honzíčkovi, synu kupce londýnského (a ovšem i s dalšími věrolomníky z produkce tíhnoucí k charakterovému schematismu jednajících postav).

Je třeba ještě zodpovědět otázku, do jakého literárního kontextu se skladby s rytířskou tematikou začlenily. Předhusitské skladby tvořily ovšem výraznou linii literární tvorby vrcholného feudalismu, na jejímž počátku stojí veledílo — veršovaná Alexandreida. V této tvorbě figuroval hrдина buď jako zosobnění mravního ideálu, nebo jako představitel dobrodružné fantastiky. Na rozdíl od dominantního postavení rytířských látek ve 14. století je postavení Kalmyho a Rohového Sajfrida a ovšem i dalších rytířských látek pro literaturu doby renesance netypické a z hlediska společenského vývoje přímo anachronické. Abychom našli jejich místo v linii dobových lidských typů literárně ztvárněných, musíme si uvědomit vskutku základní typy české beletrie doby renesance. Jedním z nich je typ odvážného prostého člověka, překonávajícího obtížné překážky přirozenou inteligencí a dovednýmá rukama, jak jej představuje kovář Paška z Frantových práv z r. 1518. Jiným typem je Paleček z Historií o bratru Janovi Palečkovi, které vznikly kolem poloviny 16. století spojením starších vyprávění o rádcí krále Jiřího z Poděbrad (dochovány jsou až v tisku z r. 1610): je to bojovník za evangelijní ideál pravdy a rovnosti, jímž kriticky poměřuje hlavně společenské vrstvy odhodivší výtěžky husitské revoluce. Spravedlnost ztotočeným lidem prosazuje též Ezop, od původu antický, kterého do české renesance uvedl r. 1557 Jan Akron Albín Vrchbělský podle Steinhöwlova a Brantova souboru *Das Leben Esopi mit desselben etlichen Fabeln*. Pohotovou vtípností, nevzhledným zevnějškem i východiskem ze staré kultury se Ezopovi podobá Markolt, kritik společenských nepořádků a odhalovatel po-

²¹ Viz Kopecký, M.: *Předloha obrozenecké „Aněžky“*. Jižní Morava, 1974/II, s. 128 až 133.

²² Srov. její vydání v příloze časopisu *Divadlo*, 1967/2, s. 81—89, a knižně v Hradci Králové 1967.

krytectví vládnoucí třídy. Na rozdíl od latinské předlohy českého „rozmlouvání Šalomouna s Markoltem“ z r. 1608 (předtím — r. 1567 a 1586 — vyšly tisky dnes nezvěstné) měli čeští adaptátoři dalších cyklických spisů s typickou ústřední postavou německé předlohy. Podle nich byly také tyto postavy českému publiku představeny: Enšpígl v torzovitých tiscích z r. 1576 a 1578 (ne zvěstný je tisk z r. 1566) jako příslušník plebejské vrstvy řemeslníků vykořisťovaných bohatými a mocnými, který svými „bláznovskými“ činy kritizuje soudobé poměry; Fortunatus z tisku až z r. 1717 (tisk z r. 1561 se nedochoval) jako už typ podnikavého člověka měšťanské společnosti v jejím dravém vzestupu i v předobrazu její krize; konečně Faust v tisku z r. 1611 jako typ humanisticky zvidavého člověka, který se nebojí zaplatit za poznání tohoto světa nejvyšší cenou — vlastní duší.

V porovnání s uvedenými postavami svou podstatou renesančními jsou rytíř Kalmy a Rohový Sajfrid postavy v podstatě středověké. Platí to větší či menší měrou o hlavních mužských postavách dalších rytířských látek, o nichž jsem se zmínil v úvodu jako o látkách zdomácnělých u nás po převzetí z německé literatury: o Alexandrovi a Ludvíkovi ze závěrečného vypravování císařova syna Diokleciána v rámcové Kronice sedmi mudrců, o Reymondovi z „kroniky“ o Meluzině, o Petrovi z „historie“ o Mageloně, o Sifyrdovi z „historie“ o Jenovefě, o Valtrovi a Floriovi z Boccacciových spisů i o jiných. Přesto tyto postavy přitahovaly i v době renesance zájem těch čtenářů a posluchačů, kteří chtěli sledovat neobyčejné příběhy sympatických dobrodruhů. Takový obraz přinesla česká pohusitská literatura už v Alexandrovi Velikém. Ten se na rozdíl od Alexandra z veršované skladby z konce 13. století, představeného nehistoricky v zájmu středověku jako ideální křesťanský rytíř, stává v prozaické skladbě z druhé poloviny 15. století — opět anachronisticky — hrdinou, v jehož činech se prolíná svět přirozený s mytologickým a pohádkovým, což uspokojovalo touhu tehdejšího publika po exotismu. Podobnou funkci plnil i český překlad Xenofontovy Kýry paideie z r. 1605, fakticky první český historický román, v němž sepětí Kýra Staršího s otrokářskou formací bylo překryto četnými dobrodružstvími. Dobrodružnost spojuje tedy Alexandra Velikého a Kýru s Kálmym a Rohovým Sajfridem, který se navíc svou veršovou realizací jeví jako poslední článek celého řetězu staročeských rytířských skladeb, z nichž nejdůležitější je Alexandreida, Vévoda Arnošt, Tristram a Izalda, Tandariáš a Floribella i obě Růžové zahrady. S fragmentárně dochovanou Velkou růžovou zahradou a do určité míry i s úplně zachovanou Malou růžovou zahradou spojuje Rohového Sajfrida tematická příslušnost k cyklu starých německých pověstí.

Úvahu o typech české literatury epochy renesance lze shrnout v tom smyslu, že na rozdíl od perspektivních typů kováře Pašky, Palečka, Ezopa, Markolta, Enšpígl, Fortunata a Fausta, vyznačujících se kritickým poměrem k jevům sociálním a ideologickým, jsou Kalmy a Rohový Sajfrid typy středověkými, které si však uchovaly čtenářský zájem pro svou statečnost a čestnost a které svými dobrodružnými příhodami rozmanitě lokalizovanými uspokojovaly touhu publika po exotismu. Spisy o nich se nestaly knížkami lidového čtení, což je nepochybné u jednou vydaného Rohového Sajfrida, nicméně u Kalmyho, dvakrát před Bílou horou vydaného a „rozečteného“ (neboť se nedochoval žádný výtisk) a pak v době baroka opsaného, je věc složitější. Ona dvě vydání jsou aspoň náběhem k dalším edicím, které mohly nevyjít z několika důvodů.

B. Václavek se domníval, že se Kalmy více nerozšířil proto, že se v něm „snad již příliš, cítila jednotně formující ruka skutečného básníka“.²³ K úvaze dávám i svůj názor, že se Kalmy stal v 17. a 18. století nečasovým a hlavní ženská postava příběhu — kněžna — stala se neaktuální v době, která si vytvořila svůj ideál nevinně trpící ženy. Tím byla titulní postava Historie o trpělivé hraběnce z Brabantu jménem Jenovefě. Četná vydání tohoto spisu²⁴ vyhovovala pobělohorské protireformaci ke zdůraznění pokory u typu nevinně trpící ženy i její odevzdanosti do boží vůle a vyřešení jejího osudu v duchu božího milosrdenství. Nepoddajnost osudu kněžny z Kalmyho kontrastovala s pasivní zbožností Jenovefy a také závěr příběhu, vysvětlitelný ze životní reality, představuje opačný pól k idealistickému řešení Jenovefy. Tyto okolnosti mohly hrát roli při uvádění předbělohorských beletristických látek do pobělohorského kontextu, o němž rozhodovala vládnoucí protireformace.

Jiné důvody tkvěly jistě v tom, že po Bílé hoře nebyla vydávána Summovní kronika [. . .] o silném Rohovém Sajfridovi. Fakt, že ji napsal bojovný luterán a po Bílé hoře exulant Tobiáš Mouřenín z Litomyšle, byl určitě nepodstatný (na to se ostatně rychle zapomnělo a spisy znovu uváděné do oběhu se posuzovaly podle ideového a mravního zaměření, nikoli podle osoby autorovy), vždyť jeho spisy vycházely v reedicích až do 19. století.²⁵ Avšak sám ideál hrdiny „kroniky“ byl nahrazen barokním ideálem světce, především mučedníka, a ideálem člověka usilujícího dospět prostřednictvím pozemského života k bohu. Projevuje se tu jeden z rysů barokní gotiky: ideál světce, který v době předhusitské ustupoval do pozadí před ideálem rytíře, je v době baroka restituován. „Kronika“ o Rohovém Sajfridovi se patrně nestala volksbuchem také proto, že končila nešťastně. Šťastný konec byl totiž jedním z charakteristických znaků lidové četby, hlavně četby skládané „pro kratochvíl“ (tak chápal svůj spis také Mouřenín, ale právě on zde nerespektoval nepsané pravidlo šťastného konce). A příčina mohla být i ve formě spisu: jedenáctislabičný verš, jímž je napsán, se sice uplatňuje počínaje Konáčem zvláště v dramatické tvorbě epochy renesance,²⁶ ale v baroku ustupuje standardnímu staročeskému verši osmi-slabičnému.

Spisy o rytíři Kalmym a o Rohovém Sajfridovi přicházejí do české literatury sice opožděně, ale naše renesance obráží vedle nových jevů také některé sociální jevy starší, které se k nám dostávají s určitým zpožděním. Platí to ostatně i pro rytířskou tematiku předhusitskou. Avšak důležitý není časový odstup od západních literatur (ostatně jinou tematiku pěstovala s nimi česká literatura současně), vskutku důležitá byla aktualizovaná funkce žánru rytířské epiky a jeho typických postav. Z nich vedle ústředních mužských postav vystupuje zřetelně ženská hrdinka „historie“ o Kalmym, jejímž zobrazením pokročila

²³ Václavek, B.: Op. cit., s. 29.

²⁴ Veselý, J.: *Jenovefa v české literatuře*. Sborník filologický, 1915, s. 75—111; Berkovskij, N.: *Německá romantika*. Praha 1976, s. 211 n.

²⁵ Srov. Kopecký, M.: *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*. Brno, UJEP 1979, s. 117—128.

²⁶ Viz Kopecký, M.: *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*. Praha, UJEP 1962, s. 143—145. — Tobiáš Mouřenín přeložil jedenáctislabičným veršem Wickramovu skladbu Die Zehenalter (napsanou veršem osmi-slabičným) s názvem Věk člověka (1604¹, 1723², asi 1736³).

žena k místu jí v literatuře náležejícímu. Obě díla přispěla k zesvětštění českého písemnictví a k posílení jeho vypravěčských tendencí. Na tom nemění nic fakt, že se do dalších vývojových etap pevněji nezapojila a že rytířská tematika vůbec je později parodována a že se postupně posouvá na okraj literatury. Tento jev, vysvětlitelný ze změn ve společnosti, není ovšem záležitostí pouze české literatury.²⁷ Oba spisy zůstávají příkladem aktivní recepce v starší české literatuře. Svou aktivitu prokázali čeští zpracovatelé jednak už výběrem látek či spisů z rozsáhlé různorodé německé produkce, jednak jejich textovými úpravami, které z hlediska dobové literární teorie byly tvůrčím aktem. České písemnictví bylo obohaceno v prvním případě o rytířskou látku v Německu zdomácnělou, ve druhém případě o vývojově pozdější článek rozmanité látky nibelunské. Oba spisy by si zasloužily moderních edic, které by účelně rozšířily repertoár citovaných odeonských vydání.²⁸ Promyšlená kompozice a hlavně dynamické dialogy Kalmyho přímo volají po dramatizaci,²⁹ která by látku začlenila do moderních adaptací pololidových her. Na dnešním jevišti by dramatizace působila iluzí velkých ctností a citů všechno přemáhajících a při její inscenaci by se jistě uplatnila jemná parodie rytířské minulosti i jiné stále podnětné umělecké postupy české avantgardy.³⁰

ZUR RITTERTHEMATIK IN DER EPOCHE DER RENAISSANCE

Ebenso wie in anderen entwickelten europäischen Literaturen übertrug sich auch in der tschechischen Literatur das Interesse für Ritterstoffe aus dem Mittelalter in die Renaissance. Dies bezeugen „Historie velmi pěkná o jednom znamenitém rytíři jménem Kalmy ze šotské země“ (Sehr schöne Geschichte von einem hervorragenden Ritter namens Kalmy aus dem Schottenlande, 1561, 1610, 1768) und „Summovní kronika velmi pěkná o silném Rohovém Sajfridovi“ (Sehr schöne Summenchronik vom starken hürnen Siegfried, 1615). Die tschechischen Bearbeiter (der eine ist unbekannt, der andere war Tobiáš Mouřenín z Litomyšle) respektierten die Linie der Handlung, aber sie wichen vom deutschen Text durch verschiedene Abänderungen ab, was von der damaligen Literaturtheorie als schöpferisches Herangehen aufgefaßt wurde. Der Verfasser stellt weiter fest, in welchen literarischen Kontext sich beide Schriften eingereiht haben und durch welche menschlichen Typen sie die tschechische Literatur bereichert haben. Neben den männlichen Zentralfiguren ist vor allem die Fürstin aus der „Historie“ von Kalmy von Bedeutung, durch deren Abbildung der Frau die ihr in der Literatur gehörende Stellung

²⁷ Srov. Petrů, E.: *Specifičnost rytířské epiky ve slovanských literaturách*. Slavia, 52, 1983, s. 250—258.

²⁸ Viz pozn. 1 a 2.

²⁹ Látka o Kalmym byla zdramatizována v Dánsku (J. Jensenem r. 1483) a dvakrát v Německu (H. Sachsem r. 1552 a M. Föllerelem r. 1560). V Jensenově hře Den kydske dronning vystupuje místo skotského rytíře Galmyho český princ (nejmenovaný) a místo britské královny polská královna. Viz Bolte, J.—Schell, W.: Op. cit., s. VIII n.

³⁰ Obst, M.—Scherl, A.: *K dějinám české divadelní avantgardy*. Praha, NČSAV 1962; Kopecký, M.: *K využití starší literatury v lidových svitách E. F. Buriana*. SPFFBU, 1965, D 12, s. 47—55; Srba, B. (vyd.): *Emil František Burian a jeho program poetického divadla*. Praha, Divadelní ústav 1981.

zukam. Beide Werke trugen zur Verweltlichung des tschechischen Schrifttums sowie zur Stärkung seiner erzählerischen Tendenzen bei. Ihre Anziehungskraft für den Leser entspringt aus den vorbildlichen Charaktereigenschaften der Helden und aus dem Reichtum ihrer abenteuerlichen Erlebnisse, die das Bedürfnis des Publikums nach Exotismus befriedigten. Beide Schriften fesseln noch heute durch ihre künstlerischen Werte, und deshalb sollten sie neu herausgegeben werden. Vielleicht würde dies zu neuen, vor allem dramatischen Bearbeitungen führen; beide Werke fordern durch ihre Dynamik und die Schrift über Kalmy überdies durch ihre zahlreichen Dialoge direkt dazu auf.